

تجدید نظر در اصول و قواعد فهرست‌نویسی انگلو - امریکن^۱

رحمت‌الله فتاحی^۲

چکیده: مفاهیم بنیادی و اصول اساسی فهرست‌نویسی بیشتر به ماهیت خود آثار و جایگاه آنها در جهان کتابشناختی بستگی دارد تا به محیط فیزیکی فهرست، در عین حال محیط رایانه‌ای یا توانایی‌های گوناگون خود می‌تواند به فهرست کتابخانه کمک کند تا کارآیی بیشتری در جستجو، بازیابی و نمایش اطلاعات کتابشناختی داشته باشد. این مقاله برخی از اصول اساسی انگلو امریکن را در برابر برخی توانایی‌های بالقول و بالقوة فهرست‌های رایانه‌ای مورد آزمون و تحلیل قرار داده و میزان سازگاری آنها را با محیط بررسی کرده است.

مقدمه

بیش از سی و پنج سال از زمان برگزاری کنفرانس بین‌المللی اصول فهرست‌نویسی، پاریس، ۱۹۶۱^(۱) می‌گذرد و طی این زمان فهرست‌نویسان شاهد تغییرات و تحولات زیادی در جنبه‌های گوناگون فهرست‌نویسی و فهرست‌سازی و نیز کنترل کتابشناختی و دسترسی به منابع

۱. مقاله حاضر خلاصه نوشته‌ای است که نگارنده به کنفرانس اصول و قواعد انگلو امریکن (اکتبر ۱۹۹۷، تورنتو، کانادا) ارائه داد. به منظور کمک به درک بهتر مطالب، مثال‌هایی فارسی به این مقاله افزوده شده است. اصل مقاله در سایت کنفرانس در اینترنت به نشانی زیر موجود است: <http://WWW.rlc-bnc.ca/jsc/index.htm>

۲. عضو هیأت علمی دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه فردوسی مشهد

بوده‌اند. در مقایسه با گذشته، فهرست‌نویسان به نسبت کمتری در فهرست‌سازی (طراحی و تولید فهرست‌ها)، به‌ویژه از نظر ساختار فهرست و محیط ارتباطی جست‌وجوگران یا فهرست (مثل راه‌ها و مکانیسم‌های جست‌وجو)، بازیابی آثار و شیوه‌هایی که اطلاعات کتابشناختی نمایش داده می‌شوند دست دارند. پروژه مارک در سال ۱۹۶۸ و روند فزاینده کاربرد رایانه در فهرست‌نویسی و فهرست‌سازی، تبادل داده‌های کتابشناختی، ایجاد و گسترش شبکه‌های کتابشناختی (مثل OCLC, WLN و مانند آنها)، توسعه نرم‌افزارهای یکپارچه کتابخانه‌ای، تأثیر گرفتن این نرم‌افزارها از پایگاه‌های نمایه‌سازی و بانک‌های اطلاعاتی، در مجموع محیط فهرست‌ها را نسبت به گذشته بسیار دگرگون کرده است. این دگرگونی فهرست‌نویسان را با پرسش‌هایی اساسی در باب اصول و قواعد فهرست‌نویسی و فهرست‌سازی روبه‌رو کرده است. افزون بر آن، اگر چه فهرست‌های رایانه‌ای جدید از سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای پیشرفته‌تری سود می‌برند، اما هنوز هم مشکلات جدی و قابل ملاحظه‌ای در جست‌وجو، بازیابی و نمایش اطلاعات کتابشناختی در این فهرست‌ها وجود دارد که در مجموع بر کارایی و سودمندی آنها اثر منفی می‌گذارد. این سسائل، همچنان که در پژوهش‌ها و مقاله‌های انتشار یافته در زمینه فهرست‌نویسی و فهرست‌سازی بازتاب یافته است^(۲)، نشانگر آن است که امکان دارد اصول و قواعد فهرست‌نویسی موجود هم‌خوانی و رابطه کمتری با محیط رایانه‌ای داشته باشند. غالباً ادعا می‌شود که قواعد انگلوامریکن ۲ بر پایه مفاهیم و اصولی تدوین یافته که مربوط به دوره پیش از کاربرد رایانه در کتابخانه‌هاست و از این رو نمی‌تواند به فهرست‌نویسان در ساختن فهرست‌های رایانه‌ای کارآمد کمک کند.

رهبرد مقاله حاضر

در مقاله حاضر برخی از اصول اساسی انگلوامریکن در برابر برخی توانایی‌های بالفعل و بالقوه فهرست‌های رایانه‌ای مورد آزمون و تحلیل قرار گرفته‌اند تا میزان سازگاری آنها با محیط جدید سنجیده شود. این اصول عبارتند از:

- هدف‌ها و کارکردهای فهرست^(۳)
- مبنای توصیف آثار و تأثیر آن بر اصول دیگر^(۴)
- ساختار فهرست و شناسه‌های مربوط^(۵)
- اصل سرشناسه^(۶)
- اصل عنوان‌های قراردادی^(۷)

- عنوان‌های متحدالشکل (یکدست) برای اشخاص^(۸)
 - شکل نام اشخاص و تئالگانها^(۹)
 - نمایش و ترتیب اطلاعات کتابشناختی در فهرست^(۱۰)

بررسی اصول فهرست‌نویسی در محیط رایانه‌ای

اکنون به اختصار به تحلیل هر یک از این اصول در محیط رایانه‌ای پرداخته می‌شود:

۱. هدف‌ها و کارکردهای فهرست

در تحلیل اصول انگلوامریکن لازم است به مفهوم هدف‌ها و کارکردهای فهرست توجهی اساسی شود، زیرا سایر اصول، یعنی "مبنای توصیف"، "ساختار فهرست"، "اصل سرشناسه"، "عنوان‌های قراردادی" و غیره، تا حدود زیادی تحت تأثیر این اصل کلی قرار دارند. در قواعد انگلوامریکن ۲، هدف‌ها و کارکردهای فهرست به وضوح مورد اشاره قرار نگرفته‌اند، بلکه از شواهد دیگری می‌توان به حضور غیرمستقیم آنها پی برد. این شواهد عبارتند از: الف) به لحاظ تاریخی، قواعد انگلوامریکن ۲ بر پایه اصول پاریس^(۱۱) تدوین یافته است. اصول پاریس هم خود بر بنیاد افکار سیمور لوبتسکی شکل گرفته که آن هم متأثر از قواعد چارلز امی‌کاتر است. بنابراین اصول پاریس، هدف‌های فهرست به دو مقوله کلی "بازیابی" کتاب‌هایی که نویسنده، عنوان، یا موضوعشان مشخص است و "گردآوری" آثار یک نویسنده در کنار هم و آثار وابسته به یک اثر در کنار آن محدود می‌شود. در انگلوامریکن ۲، جنبه یا کارکرد "بازیابی" اولویت یافته و این امر سایر اصول را تحت‌الشعاع قرار داده است؛ یعنی آن که اثر در دست فهرست به منزله "مبنای توصیف" و به اصطلاح "واحد فهرست‌نویسی" در نظر گرفته می‌شود نه اثر اولیه و مادر. اختیاری بودن اصل "عنوان‌های قراردادی" نیز شاهد دیگری است.

اکنون با توجه به پیشرفت‌های گوناگونی که در فهرست‌های رایانه‌ای، و نیز در دسترس‌پذیری فهرست‌ها از طریق شبکه‌های محلی، ملی و جهانی و دستیابی به آثار در شکل الکترونیک آنها پدید آمده است، نقش و کارکرد فهرست کتابخانه رو به تحول و دگرگونی است. در محیط یکپارچه امروزی، فهرست رایانه‌ای بخش کوچکی از یک نظام رایانه‌ای گسترده‌تر یا به اصطلاح نظام دسترسی همگانی و پیوسته^(۱۲) محسوب می‌شود که در اختیار همه، چه مراجعان به کتابخانه و چه استفاده‌کنندگان راه دور است. نظام رایانه‌ای کتابخانه نه تنها اطلاعات کتابشناختی، بلکه اطلاعات غیرکتابشناختی را نیز برای افراد که با بزرگراه‌های اطلاعاتی به

دهکده‌ای کوچک تبدیل شده است. با توجه به تمامی این پیشرفت‌ها و امکانات، می‌توان نتیجه گرفت که هدف‌ها و کارکردهای فهرست رایانه‌ای بسیار گسترده‌تر از کارکردهای سنتی آن است که در قواعد انگلومریکن به طور ضمنی آمده است. "گروه مطالعه ایفلا در زمینه ملزومات پیشینه‌های کتابشناختی"^(۱۳) هدف‌های فهرست را عبارت می‌داند از: یافتن مدارک، شناسایی مدارک، انتخاب یک مدرک از میان مدارک مشابه، جایابی مدارک، و نمایش معنادار اطلاعات کتابشناختی مدارک. اگر چه در مطالعه ایفلا، کارکرد "گردآوری" آثار به اندازه کافی مورد توجه قرار نگرفته است، با این حال قواعد انگلومریکن آتی می‌بایست این کارکرد مهم را مد نظر داشته باشد و راهکارهای لازم را برای به ضابطه در آوردن روابط میان آثار وابسته، به ویژه در حوزه‌های ادبیات، هنر، فلسفه، دین، حقوق، و موسیقی ارائه کند.

۲. مبنای توصیف آثار در محیط رایانه‌ای و تأثیر آن بر سایر اصول

همان گونه که اشاره شد، مبنای توصیف یا به بیان دیگر "واحد فهرست‌نویسی" در انگلومریکن ۲ عبارت است از ماده در دست فهرست‌نویسی. در عین حال، انگلومریکن ۲ به منظور ایجاد دسترسی به "اثر اولیه" یا مادر که مدرک در دست فهرست‌نویسی وابسته به آن است، اصل عنوان‌های قراردادی و اصل انتخاب شناسه‌ها براساس "اثر اولیه" را پیشنهاد می‌کند. به هر صورت، مبنای توصیف در شکل کنونی آن مشکلاتی را آفریده است، از جمله اینکه مناسب همه انواع مواد نیست: فهرست‌نویسی بر مبنای "نسخه در دست" در مورد نشریه‌های ادواری که شماره‌های گذشته آن در دست نبوده و اطلاعاتی درباره تغییر عنوان آن در طول زمان در اختیار نیست، نمی‌تواند اطلاعات موثق و کاملی به فهرست‌نویس ارائه کند^(۱۴). مواد الکترونیکی در فواصل زمانی کوتاه‌تری مورد ویرایش و روزآمد شدن قرار می‌گیرند بدون آنکه تهیه‌کنندگان آنها به این مورد اشاره‌ای داشته باشند. غالباً عنوان آنها تغییر می‌کند و ارتباط اثر جدید با نگارش‌های پیشین مهم است. افزون بر این، توصیف آثار بر مبنای "ماده در دست" رهبرد مناسبی برای گردآوردن آثار وابسته در کنار هم در فهرست نیست.

و هبردی که می‌تواند مشکلات کنونی را برطرف کند و "کارکرد بازیابی" و "کارکرد گردآوری" آثار را نیز به شکل بهتری سامان دهد رهبردی موازی است که هم "اثر در دست" و هم "اثر اولیه" را مورد توصیف قرار می‌دهد. عواملی چند می‌تواند این رهبرد را تأیید کند:

الف. تنوع استفاده‌کنندگان از فهرست و تنوع نیازهای کتابشناختی آنها. در حالی که یافتن هر جاب یا ویرایش از یک اثر می‌تواند برای استفاده‌کنندگان مفید باشد، برخی از آنها به دنبال چاپ

یا ویرایش خاصی اند که وابستگی مشخصی با اثر مادر داشته باشد. جست‌وجوگرانی وجود دارند که هدف آنها از مراجعه به فهرست یافتن شکل فیزیکی خاصی از یک اثر است. از این رو، می‌توان نتیجه گرفت که فهرست نه تنها باید قادر باشد که کتاب خاصی را بازیابی کند، بلکه باید بتواند کلیه آثار وابسته به آن کتاب را در کنار یکدیگر گردآوری کرده و نمایش دهد.

ب. توصیف بر مبنای "ماده در دست" مناسبت بیشتری برای فهرست‌های ناشران، کتابشناسی‌های شمارشی، کتابشناسی‌های ملی، و مانند آن دارد؛ زیرا هدف این گونه منابع در درجه اول معرفی آثار تازه انتشار یافته است نه نشان دادن ارتباط آنها با آثار دیگر.

ج. در انجام اموری چون سفارشات و تهیه مدارک، گردش و امانت مواد، امانت بین کتابخانه‌ای، و رزرو کردن کتاب توسط متقاضیان، "ماده در دست" مورد توجه است و نه اثر اولیه. از این رو، توصیف بر مبنای "اثر موجود در دست" مصداق بیشتری دارد.

در هر صورت، "اولویت دادن مطلق" به هر یک از دو رهبرد "ماده در دست" یا "اثر اولیه" پیامدهای یک جانبه‌ای دارد که کارآیی فهرست را برای گروهی از مراجعان آن کم می‌کند. "قواعد انگلوامریکن" می‌تواند رهبردی موازی پیش گیرد و به منظور برآورده ساختن همه هدف‌ها و کارکردهای فهرست، نه تنها "ماده در دست" را توصیف کند بلکه ساز و کارهای لازم برای برقراری ارتباط اثر در دست با اثر اولیه و دسترسی به آن را فراهم سازد. این امر مستلزم ساختاری جدید برای پیشینه (یا رکورد) کتابشناختی و خود فهرست است.

۳. ساختار پیشینه‌های کتابشناختی و فهرست رایانه‌ای

در فهرست‌های رایانه‌ای برای هر کتاب یا مدرک تنها یک پیشینه وجود دارد که همراه با نمایه‌های لازم، راه‌های دسترسی به اطلاعات کتابشناختی آثار موجود در مجموعه کتابخانه را فراهم می‌سازند. این پیشینه که در شکل ماشین‌خوان (مارک) تهیه می‌شود ساختاری متفاوت از فهرست‌برگه دستی دارد: داده‌های کتابشناختی (توصیفی و تحلیلی) همراه با داده‌های غیرکتابشناختی در فیلدهای گوناگون تشکیل یک ساختار انعطاف‌پذیر را می‌دهند که در امور مختلف در بخش‌های سفارشات، امانت، فهرست همگانی و مانند آنها مورد استفاده قرار می‌گیرد. در این ساختار، برخی از فیلدها به منزله رابط یا پل^(۱۵) عمل می‌کنند که ارتباط اثر را با آثار وابسته برقرار می‌سازند. در عین حال، این ساختار در شکل کنونی قادر به حل مشکلات مربوط به بازیابی و نمایش معنادار آثار وابسته در کنار هم نیست. برای مثال، فهرست‌های رایانه‌ای کنونی در پاسخ به جست‌وجو و نمایش آثار وابسته به هم (مثلاً نهج البلاغه یا شاهنامه

یا هملت و مانند آنها) صدها پیشینه را بازیابی کرده که برخی از آنها نامرتب و یا کم‌ربط هستند و در مجموع با نظم و ترتیب معناداری نمایش داده نمی‌شوند.

با توجه به توانایی‌های رایانه و نرم‌افزارهای جدید در ذخیره و بازیابی و نمایش اطلاعات، برخی پژوهشگران در سال‌های اخیر تلاش کرده‌اند که ساختار جدید یا کامل‌تری برای پیشینه‌های کتابشناختی معرفی کنند تا از طریق آن مشکلات یاد شده بالا برطرف شود. مایکل هینی تغییر اساسی در ساختار فرمت مارک را پیشنهاد می‌کند تا آن ساختار جدید بتواند توصیف چند سطحی را در خود جای دهد و در نتیجه کلیه آثار وابسته به یک اثر را تحت کنترل در آورد^(۱۶). ایرادی که به رهبرد هینی گرفته می‌شود آن است که هر گونه تغییر اساسی در فرمت مارک هزینه سنگینی بر دوش کتابخانه‌ها خواهد گذاشت و آنها عملاً از آن استقبال نخواهند کرد. ایرز، نیلسن، ریدلی، و تورسان فهرستی آزمایشی را در دانشگاه بردفورد انگلستان به راه انداخته‌اند که ساختار آن بر بنیاد گردآوری و نمایش انواع آثار وابسته به یک اثر است^(۱۷). اشکال اصلی رهبرد آنان در این است که، در نمایش آثار وابسته در کنار یکدیگر، تفاوت آن آثار از نظر نوع ارائه محتوا و شکل فیزیکی روشن نیست و نظم و ترتیب خاصی در نمایش آنها در فهرست دیده نمی‌شود. فناخی در "فهرست آزمایشی سوپر رکورد" خود، ساختاری چند سطحی را مورد آزمایش قرار می‌دهد^(۱۸). در این فهرست سلسله مراتبی، ابتدا اثر اصلی (از طریق نمایه عنوان‌های قراردادی) بازیابی شده و زیر آن آثار وابسته مانند ویرایش‌ها، نگارش‌ها، بیان‌ها، و اشکال فیزیکی گوناگون، براساس نوع یا گروه، دسته‌بندی شده و نمایش داده می‌شوند. این شیوه برای جست‌وجوگر قابل فهم‌تر است و بازیابی آثار وابسته در هر گروه از انواع با سادگی بیشتری صورت می‌گیرد. بدین ترتیب، جست‌وجوگر با چند مرحله (بین ۳ تا ۵ مرحله) جست‌وجو به آنچه به‌طور مشخص در نظر دارد دسترسی می‌یابد.

مزیت این شیوه، بازیابی سریع‌تر و سودمندتر آثار و شناخت بهتر نوع ارتباط آثار وابسته به یکدیگر است (پیوست‌های ۱ و ۲). به همین دلیل، یکی از ملزومات این ساختار چند سطحی آن است که آثار وابسته به یک اثر را باید براساس نوع وابستگی، نوع بیان (ارائه محتوا) و شکل فیزیکی آنها تقسیم‌بندی کرد.

یکی دیگر از مزیت‌های ساختار چند سطحی در آن است که دسترسی به آثار هم از سطح بالا (یعنی اثر مادر و بعد گروه‌های آثار وابسته) امکان‌پذیر است و هم بالعکس (یعنی از سطح پایین و از طریق پیشینه کتابشناختی هر یک از آثار وابسته). این کار از طریق شناسه‌های رابط و به اصطلاح پل‌ها صورت می‌گیرد که از نظر فنی چه با استفاده از فیلدهای ارتباطی مارک و چه

پل‌های فرامتنی (فرایل‌ها) قابل انجام است^(۱۹). با رایج‌شدن کاربرد زبان فرامتنی در فهرست‌ها و نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای، هر فیلد در پیشینه کتابشناختی می‌تواند بالقوه یک رابط یا پل فرامتنی باشد و به راحتی ارتباط آن پیشینه را با آثار مرتبط فراهم سازد. دو مورد از این رابط‌های اصلی که ارتباط میان آثار وابسته به هم را برقرار می‌کنند عبارتند از عنوان‌های قراردادی و سرشناسه.

۴. عنوان‌های قراردادی در محیط رایانه‌ای

هر اثر در جهان کتابشناختی این ویژگی بالقوه را داراست که در طول زمان به شکل‌های گوناگون (ویرایش‌ها، نگارش‌ها، بیان‌ها، و صورت‌های فیزیکی) تهیه و ارائه شود. برای مثال، اثری مانند هملت شکسپیر تاکنون در ویرایش‌ها و چاپ‌های گوناگون، بیان‌های متفاوت (بیان نمایشنامه‌ای، بیان سینمایی، بیان اپرایی، بیان موسیقایی، بیان شعری، و مانند آنها)، و نیز نمودهای مادی گوناگون (کتاب، فیلم، نوار ویدئو، نوار صوتی، صفحه، دیسک نوری، اسلاید، و غیره) عرضه شده است. افزون بر آن، هر یک از این آثار می‌تواند در زبان‌های مختلف یا به صورت خلاصه و مانند آن انتشار یابد. اینها از ویژگی‌های بالقوه جهان کتابشناختی است و عنصری که برای کنترل و دسترسی این گونه آثار در نظر گرفته شده همان "عنوان‌های قراردادی" است.

عنوان‌های قراردادی در شکل و ساختار کنونی، یعنی به صورتی که در انگلومریکن ۲ تدوین شده است، به‌طور کامل سازگار با محیط رایانه‌ای نیست. برای مثال، در پاسخ به آثار معروفی چون قرآن، نهج‌البلاغه، شاهنامه، هملت و مانند آنها، تعداد بسیار زیاد رکورد بازیابی می‌شود که بررسی یکایک آنها و دسترسی به اثر خاصی که مورد نظر است بسیار وقت‌گیر و دشوار است. از این‌رو، باید ساختار عنوان‌های قراردادی را به منظور بازیابی بهتر آثار وابسته و نمایش معنادار آنها در کنار یکدیگر مورد تجدید نظر قرار داد. در صورت کنونی، اضافاتی چون نام "زبان"، "برگزیده" و مانند آنها که به عنوان‌های قراردادی افزوده می‌شود برای منظور فوق کافی نیست. آنچه می‌تواند به بازیابی و نمایش بهتر آثار وابسته از طریق عنوان‌های قراردادی کمک کند، افزودن نام گروه‌های آثار وابسته مثل "ترجمه‌ها"، "ویرایش‌ها"، "چاپ‌ها"، "نوع فیزیکی"، و مانند آنها پس از عنوان‌های قراردادی است: شیوه‌ای که در "فهرست آزمایشی سوپر رکوردها" به کار گرفته شده است.

در مجموع می‌توان نتیجه گرفت که نه تنها از ارزش اصل عنوان‌های قراردادی در فهرست‌های رایانه‌ای کم نمی‌شود، بلکه با توجه به توانایی‌های این گونه فهرست‌ها، افزایش تعداد آثار وابسته

در طول زمان، و لزوم بازیابی و نمایش معنادار آثار مرتبط با هم، عنوان‌های قراردادی همچنان از اصول مهم فهرست‌نویسی به حساب می‌آیند. در عین حال، این اصل در محیط رایانه‌ای جدید نیاز به بازنگری دارد.

۵. اصل سرشناسه در محیط رایانه‌ای

یکی از اصولی که ارزش آن در محیط رایانه‌ای مورد تردید قرار گرفته، اصل و مفهوم سرشناسه یا به اصطلاح مدخل اصلی است^(۲۰). مهم‌ترین توجیه در مورد ارزش این اصل مربوط به "کارکرد گردآوری"^(۲۱) یعنی گردآوری آثار یک نویسنده در کنار هم و تیزگردآوری ویرایش‌ها و نمودهای مادی گوناگون یک اثر در کنار یکدیگر در فهرست است. در فهرست‌های تک‌مدخلی (مثل فهرست‌های کتابی) که تنها یک فهرست‌برگه مادر از هر اثر در آن وارد می‌شود، اصل سرشناسه، یعنی آوردن اطلاعات کتابشناختی تحت مهم‌ترین عنصر یا شناسه (مانند نام نویسنده)، بسیار ضروری است. اما در فهرست‌های رایانه‌ای که آثار هر فرد (صرف نظر از آنکه نویسنده اصلی باشد یا همکار یا گردآورنده و غیره) تحت نام وی قابل بازیابی و گردآوری است، از اهمیت این اصل اندکی کاسته شده است^(۲۲). در مقابل افرادی که رأی بر حذف اصل سرشناسه می‌دهند، صاحب‌نظرانی وجود دارند که آن را همچنان ضروری می‌دانند.

به طور کلی، توجیهات متفاوتی برای ابقاء اصل سرشناسه، حتی در فهرست‌های رایانه‌ای وجود دارد. این توجیهات که به کارکردهای گوناگون سرشناسه مربوط می‌شود عبارتند از:

الف. سرشناسه مهم‌ترین عنصر برای نشان دادن رابطه مستقیم پدیدآورنده با اثر تهیه شده توسط او به حساب می‌آید.

ب. سرشناسه ابزاری است برای نامیدن هر اثر به صورتی که بتوان آن را مورد استناد قرار داد.

ج. سرشناسه وسیله‌ای است برای شناسایی آثار به صورتی یک‌دست در فهرست‌ها و کتابشناسی‌ها.

د. سرشناسه عنصری است برای بازیابی، گردآوری و نمایش آثار وابسته به یک اثر در کنار یکدیگر. از این رو، سرشناسه در واقع ساختاری است که فقط شامل نام پدید آورنده نیست، بلکه علاوه بر نام پدیدآورنده، عنوان قراردادی و عنصر دیگری که نوع اثر را بیان کند نیز به دنبال دارد. به‌طور کلی، این اصل به حفظ انسجام فهرست (چه دستی و چه رایانه‌ای) کمک می‌کند و بر کارایی فهرست در تحقق هدف‌های آن می‌افزاید. می‌توان چنین نتیجه گرفت که مفهوم سرشناسه بیشتر به ماهیت و سرشت آثار در جهان کتابشناختی مربوط می‌شود، مثل رابطه یک پدید

آورنده با اثری که خلق می‌کند یا رابطه یک اثر اصلی با آثاری که براساس آن خلق می‌شود. باید یادآور شد که، بنا بر همین مفهوم، از تعداد موارد و حالت‌هایی که شخص به منزله مهم‌ترین یا نخستین داده کتابشناختی در ابتدای هر پیشینه کتابشناختی می‌آید کاسته می‌شود، زیرا از نظر جست‌وجوگر فهرست، رابطه مستقیم و نزدیکی میان شخص و اثر مورد نظر وجود ندارد. برای مثال، آوردن "فهرست موضوعی نهج البلاغه" تحت سرشناسه "علی بن ابی طالب" (ع) جایز نیست بلکه باید نام تهیه‌کننده آن سرشناسه قرار گیرد، زیرا اوست که "فهرست موضوعی" را خلق کرده است نه "علی بن ابی طالب" (ع).

۶. اصل سرعنوان متحدالشکل برای اشخاص

اصل دیگری که برای تحقق "کارکرد گردآوری" و نیز انسجام فهرست ضروری است عبارت است از وجود نام یکدست یا به اصطلاح سرعنوان‌های متحدالشکل برای هر شخص (اعم از حقیقی یا حقوقی). بررسی و تحلیل این اصل در برابر یکایک توانایی‌های فهرست رایانه‌ای نشان می‌دهد که یک دست بودن نام‌ها، به‌ویژه در محیط فهرست‌های رایانه‌ای مشترک در سطح ملی و محلی (مثل فهرستگان‌ها و کتابشناسی‌های ملی و نیز بانک‌های اطلاعاتی روی دیسک یا پیوسته) از اصول اساسی به شمار می‌آید. اگر چه نظام‌های کنترل مستند نام‌ها^(۲۳) این امکان را به جست‌وجوگر فهرست رایانه‌ای می‌دهد که آثار هر شخص یا تنالگان را تحت هر شکل از نام بازیابی کند، اما به دلیل آنکه هنگام نمایش آثار در کنار یکدیگر، تنها یک شکل از نام باید در بالای آثار نمایش داده شود، بنابراین، باز هم لازم است نام‌ها یک دست باشد. افزون بر آن، دو دلیل دیگر برای یکدست کردن نام‌ها وجود دارد: یکی آنکه یکدست نبودن نام‌ها باعث سردرگمی جست‌وجوگر می‌شود؛ دیگر آنکه، هنگام استناد کردن آثار هر شخص در فهرست‌ها و کتابشناسی‌های پایان‌کتاب‌ها و مقالات، تنها بایستی یک شکل از نام آورده شود، مثلاً شکلی که در فهرست کتابخانه‌ها ظاهر می‌شود.

۷. شکل و محتوای شناسه نام‌ها در محیط رایانه‌ای

شکل و محتوای نام فرد یا تنالگان عامل مهمی در جست‌وجو، بازیابی، و نمایش اطلاعات کتابشناختی به شما می‌رود. این امر در فهرست‌های رایانه‌ای از حساسیت بیشتری برخوردار است، زیرا، برخلاف فهرست دستی، جست‌وجوگر خود باید نام مورد نظرش را به رایانه بدهد (وارد کند) تا آثار نویسنده مورد نظر بازیابی شود. هر گونه اشتباه در وارد کردن نام یا کوتاه کردن

نام ممکن است موجب ناکامی در بازیابی شود. از سوی دیگر، از آنجا که پیش فرض جست و جو در بسیاری از فهرست‌های رایانه‌ای جست و جوی کلید واژه‌ای است، مشکل بازیابی آثار کم‌ربط یا نامرتب نیز وجود دارد. پژوهش‌های انجام شده در مورد شکل نام‌ها یافته‌های متفاوتی را نشان می‌دهد. برخی پژوهشگران (مثل کیلگور^(۲۴)) بر کوتاه بودن هر چه بیشتر نام‌ها، یعنی "نام خانوادگی + حرف اول نام کوچک" تأکید دارند و آن را برای جست و جوی فهرست‌ها رایانه‌ای مناسب‌تر می‌دانند. در مقابل، عده‌ای (مثل واجنبرگ^(۲۵)) و مونس^(۲۶) شکل کامل‌تر نام را مناسب می‌دانند و استدلال می‌کنند که تحت نام کامل، آثار نویسندگان از طریق هر بخش از نام آنها (یعنی نام خانوادگی یا نام کوچک، یا جزیی از نام کوچک) قابل بازیابی است. نگارنده بر این ادعاست که شکل کامل‌تر نام کارآیی بیشتری در فهرست‌های رایانه‌ای دارد: در فهرست‌های بزرگ که فراوانی نام یک فرد بیشتر است و امکان مشابه بودن نام‌ها نیز بیشتر، شکل کامل‌تر نام به شناسایی بهتر نویسندگان و تمایز میان نام‌های مشابه کمک می‌کند. این امر به‌ویژه هنگام نمایش آثار در فهرست‌های رایانه‌ای اهمیت بیشتری می‌یابد. افزون بر شکل کامل نام، لازم است در فهرست‌های بزرگ و به منظور ایجاد تمایز میان نام‌های مشابه، زمینه تخصص و حرفه شخص نیز به نام وی اضافه شود. این امر در برخی نمایه‌های سابقه دارد. مثلاً، حسینی، محمد علی (روانشناس) و حسینی، محمد علی (شیمی‌دان).

در مورد شکل نام تنالگان‌ها نیز، شکل مناسب‌تر آن است که بخش‌ها یا دفاتری که نام آنها گویای هویت نسبتاً مشخص آنهاست به‌طور مستقیم تحت نام خود بیایند نه تحت نام سازمان مادر، مثل "مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران" و "موسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی". این شکل برای جست و جو و نیز نمایش آثار تنالگان‌ها در فهرست‌های رایانه‌ای مناسب‌تر است زیرا کوتاه‌تر است و در یک سطر روی صفحه رایانه جای می‌گیرد، در حالی که اگر تحت نام سازمان مادر بیاید، مثلاً "ایران. وزارت فرهنگ و آموزش عالی. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران"، بخش اصلی و مورد نظر یعنی "مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران"، به دلیل کمبود جا در نمایش تک سطری آثار، پنهان می‌ماند و این امر باعث نامفهوم بودن اطلاعات بازیابی شده می‌شود. یکی دیگر از مزیت‌های وارد کردن نام تنالگان‌ها به‌طور مستقیم آن است که جست و جوی آثار آنها با استفاده از شیوه کوتاه‌سازی^(۲۷) بسیار مفیدتر است.

به‌طور کلی، نظر به اهمیت شکل نام تنالگان‌ها، لازم است پژوهشی جدید شبیه آنچه ورونا در سال ۱۹۷۵ در محیط فهرست‌های دستی انجام داد^(۲۸) در محیط رایانه‌ای نیز صورت گیرد. برخی از مسائل بازیابی نام تنالگان‌ها در فهرست‌های رایانه‌ای توسط گریک^(۲۹) مطرح شده است.

۸. اصول یا رهنمودهایی برای نمایش اطلاعات کتابشناختی در فهرست‌های رایانه‌ای از آنجاکه قواعد فهرست‌نویسی اصولاً به منظور توصیف و دسترسی به آثار تدوین شده‌اند، طبیعی است که قواعدی هم در مورد چگونگی نمایش اطلاعات کتابشناختی در برداشته باشند. این امر در فهرست‌های رایانه‌ای اهمیت بیشتری دارد، زیرا برخلاف فهرست‌های دستی (مثل برگه‌دان) که نظم، ترتیب و محتوای اطلاعات در فهرست‌برگه‌ها در سه مرحله فهرست‌نویسی (ورود اطلاعات)، قراردادن فهرست‌برگه‌ها در برگه‌دان (ذخیره اطلاعات) و نمایش اطلاعات (برونداد اطلاعات) ثابت است - مثلاً براساس استاندارد آی‌اس‌بی‌دی است - هر یک از مراحل فوق در فهرست‌های رایانه‌ای متفاوت است. به ویژه، نمایش اطلاعات در فهرست‌های رایانه‌ای از تنوع زیادی برخوردار است و میان فهرست‌های مختلف تفاوت بسیاری وجود دارد. این گوناگونی در بسیاری از موارد بر کارکردهای فهرست اثری نامطلوب می‌گذارد. یعنی آنکه شناسایی و فهم اطلاعات کتابشناختی مربوط به یک یا چند اثر به هنگام نمایش در فهرست رایانه‌ای، به خصوص در نمایش کوتاه تک خطی، اطلاعات کافی و مفهوم برای شناسایی آثار به دست نمی‌دهد.

یکی دیگر از اشکالات برخی فهرست‌های رایانه‌ای آن است که در جلو هر بخش یا ناحیه (فیلد) از اطلاعات کتابشناختی برجسی یا نامی نشانگر آن اضافه می‌کنند، مثل برجسیب "نویسنده". این امر به دلیل گوناگونی محتوای فیلدها و نیز گوناگونی انواع مواد مناسب نیست و در برخی موارد موجب ابهام برای جست‌وجوگر می‌شود. برای مثال آوردن برجسیب واحد مانند "نویسنده" در جلوی نام افرادی که نقش دیگری دارند، مثلاً گردآورنده، ویرایشگر، شاعر، نقاشی، گزارشگر و غیره هستند مصداق ندارد. حتی گاهی اوقات دیده می‌شود که در مقابل نام یک کنفرانس که سرشناسه واقع شده، برجسیب "نویسنده" اضافه می‌شود.

پیشنهاد آن است که قواعد یا رهنمودهایی به انگلوامریکن افزوده شود تا نمایش اطلاعات کتابشناختی برای سطوح مختصر، متوسط و کامل در فهرست‌های رایانه‌ای را به ضابطه در آورد و میزان و نوع داده‌های کتابشناختی را در هر سطح مشخص کند. این امر، ضمن حفظ انعطاف‌پذیری برای هر نرم‌افزار، حالتی نیمه استاندارد در نمایش اطلاعات به وجود خواهد آورد.

نتیجه‌گیری

با مقایسه یکایک اصول فهرست‌نویسی با یکایک توانایی‌های فهرست‌های رایانه‌ای و تجزیه و تحلیل کارکردهای هر اصل در محیط جدید، این نتیجه حاصل می‌شود که برخی اصول

بنیادین فهرست‌نویسی توصیفی، مانند اصل و مفهوم سرشناسه، عنوان‌های قراردادی، و نام‌های متحدالشکل برای اشخاص و تالگان‌ها همچنان اعتبار خود را حفظ می‌کنند. در عین حال، برخی اصول و قواعد، مثل محتوا و شکل نام‌ها، بایستی برای همخوانی بیشتر با محیط جدید مورد اصلاح یا تغییر قرار گیرند تا جست‌وجو، بازیابی، و نمایش آثار به شکل مؤثرتری صورت گیرد. نمایش اطلاعات کتابشناختی در فهرست‌های رایانه‌ای نیز نیاز به اصول یا رهنمودهایی دارند. برخی قواعد هم که به دلیل محدودیت فضای فهرست‌برگه‌ها در محیط دستی تدوین شده است، مثل "قاعده بیش از سه نویسنده" (وارد کردن آثار دارای بیش از سه نویسنده تحت عنوان آنها و آوردن تنها نام نویسنده اول) باید منسوخ گردد تا فهرست بتواند نشان‌دهنده همه آثار از همه افراد باشد.

اصل دیگری که لازم است در محیط جدید مورد تجدید نظر قرار گیرد مربوط به "مبتنی توصیف" یعنی "واحد فهرست‌نویسی" است که به نظر می‌رسد رهبرد موازی یعنی توجه به "ماده در دست" و "اثر اولیه" برای فهرست‌های رایانه‌ای مناسب‌تر است. پیرو همین اصل، ساختار چند سطحی نیز شیوه مناسب‌تری برای توصیف و گردآوری آثار مرتبط به هم و نمایش ارتباط میان آنهاست. از این رو، توجه به روابط کتابشناختی میان اثر مادر و آثار وابسته و تدوین قواعد جدید برای گردآوری بهتر آثار در کنار یکدیگر از مواردی است که باید در انگلومریکن جدید مدنظر قرار گیرد.

نتیجه کلی آنکه، مفاهیم بنیادی و اصول اساسی فهرست‌نویسی بیشتر به ماهیت خود آثار و جایگاه آنها در جهان کتابشناختی بستگی دارد تا به محیط فیزیکی فهرست. در عین حال، محیط رایانه‌ای و توانایی‌های گوناگون خود می‌تواند به فهرست کتابخانه کمک کند تا کارایی بیشتری در جست‌وجو، بازیابی، و نمایش اطلاعات کتابشناختی داشته باشد.

یادداشت‌ها:

1. International conference on cataloging Principles (Paris: 1961). Report. Edited by A.H. Chaplin and D. Anderson. London: Clive Bingley, 1963.
2. Rahmatollah Fattahi. "Anglo-American Cataloging Rules: A literature Review". Cataloging & Classification Quarterly, vol.20, no 2(1995): 25-50.

3. Objectives and Functions of the Catalog.
4. Basis for Description.
5. Structure of the Catalog and entries.
6. Principle of main entry.
7. Principle of uniform titles.
8. Uniform headings for persons.
9. Form of headings for persons and corporate bodies.
10. Display and arrangement of bibliographic information.

۱۱. منظور از "اصول پاریس" همان اصولی است که در کنفرانس بین‌المللی اصول فهرست‌نویسی، پاریس، ۱۹۶۱ مورد توافق بین‌المللی قرار گرفت.

12. Online Public Access Systems.

13. IFLA Study Group on the Functional Requirements of the Bibliographic Records. Final Draft for World-Wide Review, 1995.

14. Jean Hiron and Crystal Graham. "Issues related to Seriality", Paper Presented to the International Conference on the Principles and Future Development of AACR, Toronto, Canada, 23-25 October 1997.

15. Link

16. Michael Heaney. "Object-Oriented cataloging". Information Technology & Libraries, vol. 14 no3 (1995): 135-153.

17. F.H. Ayres, L.P. Nielsen, M.J. Ridley, and I.S. Torsun. The Bradford OPAC: a new concept in bibliographic control. London: British Library Research and Development Department, 1995.

18. Rahamatollah Fattahi "Super Records: an approach Towards the description of works appearing in various manifestations. Library Review, vol. 45, no 4(1996): 19-29.

این مقاله و فهرست آزمایش سوپر رکورد در اینترنت قابل دسترسی است. نشانی:

http://wilma.silas.unsw.edu.au/students/R_Fattahi/super.htm

19. Hypertext Links

۲۰. رحمت‌الله فتاحی "حذف اصل سرشناسه از فهرست توصیفی؟" فصلنامه کتاب، دوره

هفتم، ش سوم (پاییز ۱۳۷۵)، نیز نگاه کنید به مأخذ شماره ۲.

21. Collocating function.

23. Name Authority Control Systems

24. F.G. Kilgour. "Effectiveness of surname-title-word searches by scholars." *Journal of the American Society for Information Science*, vol, 46, no, 2(1995): 146-151.

25. Arnold Wajenberg. "Cataloging for the third millennium" In: *Origins, and Future of AACR2 Revised*, edited by Richard P. Smiraglia. Chicago: American Library Association, 1992: 103-109.

26. Monika Muennich. "RAK Fur online- Kataloge: ein Sachstandsbericht and ien ausblich. *Bibliotheksdienst*, Vol, 29, no, 8 (1995): 1266-1278.

27. Truncation

28. Eva Verona. *Corporate Headings: Their use in library catalogues and National Bibliographies: a Comparative and Critical Study*. London: IFLA Committee on cataloging, 1975.

29. Eugenie Greig. "Corporate Heading Online" In: *LI Linguaggio della biblioteca*. Firense (Italy): Regione toscana Giunta Regionale, 1995: 385-393.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

پیوست ۱

شکسپیر، ویلیام، ۱۵۶۴-۱۶۱۶. Shakespeare, William

آثاری که از این نویسنده در کتابخانه موجود است یا از طریق فهرست کتابخانه قابل دسترس است:

- مجموعه آثار
- برگزیده‌ها
- نمایشنامه‌ها (الفبایی نام‌نمایشنامه)
- تاجر ونیزی
- شاه لیر
- مکبث
- هملت
- اشعار
- غزل‌ها
- اشعار بزمی
- اشعار حماسی
- سایر اشعار
- آثار معمول
- درباره شکسپیر
- سرگذشت‌نامه‌ها
- کتابشناسی‌ها
- نقدها و بررسی‌ها
- واژه‌نامه‌ها

● دسترسی به سایر فهرست‌های کتابخانه‌ها (از طریق امکانات اینترنت)

● دسترسی به سایت‌های موجود در اینترنت درباره شکسپیر

تصویر ۱. نمونه‌ای از یک سوپر رکورد برای نویسنده. هر یک از موارد فوق دسترسی به آثار موجود در آن گروه را نشان می‌دهد. برای مثال، با اشاره به "هملت" در رکورد فوق، صفحه یا رکورد دیگری (سوپر رکورد اثر) باز می‌شود که دسترسی به ویرایش‌ها و آثار وابسته به هملت را

امکان پذیر می‌کند.

پیوست ۲.

شکسپیر، ویلیام، ۱۵۶۴-۱۶۱۶. Shakespeare, William

هملت Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark

اثر فوق دارای یرایش‌ها، اقتباس‌ها و شکل‌های زیر در مجموعه این کتابخانه است:

ویرایش‌ها، روایت‌ها و چاپ‌ها (براساس تاریخ یا ویرایشگر)

اقتباس‌ها، برداشت‌ها و تنظیم‌های جدید (براساس نوع کار)

ترجمه‌ها (براساس نام زبان)

شکل‌های مادی (کتاب چاپی، متن الکترونیکی، فیلم سینمایی، ویدئو، نوار صوتی و...)

درباره هملت (نقدها و بررسی‌ها، کتابشناسی‌ها)

تصویر ۲. نمونه یک سوپر رکورد برای اثر. با اشاره به هر یک از موارد فوق، رکوردهای

مرتبط با آثار بازیابی می‌شود که شبیه رکوردهای فهرست کتابخانه است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پرتال جامع علوم انسانی